

DYNAMISCHE CONCENTRATIETHEORIE

Bedrijfseconomische Monographieën XLIX.

Uitgave H. E. Stenfert Kroese, Leiden 1972

door Dr. H. W. de Jong

Studies over het concentratieverschijnsel hebben de laatste jaren in het middelpunt van de belangstelling der industriële economen gestaan. Dit geldt niet zozeer voor Nederland, waar een merkwaardige apathie in dit opzicht valt te constateren. Elders, en met name in de Verenigde Staten, Duitsland, Engeland en Frankrijk, zijn verscheidene interessante werken verschenen, waarvan er enkele genoemd mogen worden.¹⁾

In al deze geschriften wordt de ondernemingsconcentratie als zeer problematisch aangemerkt. D.w.z. men erkent dat het concentratiegebeuren nog een onbekend en niet voldoende doorzocht verschijnsel is, ondanks het feit dat in voorgaande decennia - en met name sinds de eeuwwisseling - er toch wel een en ander gepubliceerd is. Dit betreft ook de verschillende aspecten van het verschijnsel: de oorzaken, de mate waarin de economische concentratie in de westerse industriële samenleving is toegenomen (sommigen ontkennen überhaupt enige groei), de vormen die het verschijnsel heeft aangenomen, de effecten die het heeft, de wijze waarop het is ontstaan, de mogelijkheid en wenselijkheid om het concentratiegebeuren te beïnvloeden, enz. Over al deze aspecten bestaan grote verschillen van mening, voortdurend duiken nieuwe gezichtspunten op en wordt nieuw empirisch materiaal aangedragen, kortom, het terrein van onderzoek is bijzonder levendig en boeiend. Ook wel enigszins chaotisch, niet alleen door de vermelde stand van zaken, maar ook door de wijze waarop men de vraagstukken te lijf gaat. De specialisatie is namelijk zover gevorderd, dat men deelonderwerpen met behulp van de onderzoeksmethoden, die in de natuurwetenschappen beproefd gebleken zijn, benadert. D.w.z. hypothesen die worden opgesteld voor dit soort onderwerpen - b.v. de relaties tussen concentratie en winstgevendheid, tussen concentratie en innovatie-activiteiten - worden in toetsbare vorm gegoten, waarna empirisch materiaal wordt verzameld en onderzocht met het oog op het bereiken van aanvaardbare conclusies.

Wanneer men in een dergelijke constellatie over economische concentratie wil schrijven kan men verschillende kanten uit:

1 Men kan een of meer der genoemde deelonderwerpen behandelen, maar

¹⁾ De Amerikaanse Hearings on Economic Concentration, 8 delen, 1964 - 1970, bevatten een unieke verzameling documenten, statistische gegevens en deskundigen-bijdragen over bijkans alle economische en financiële aspecten van de concentratie. J. Blair behandelt in zijn *Economic Concentration*, New York 1972, veel van deze inzichten. Nauwelijks minder grondig is het concentratieprobleem doorgelicht in het tweedelige verzamelwerk van H. Arndt - *Die Konzentration in der Wirtschaft*, Zweite Auflage, Berlin 1971.

De Franse bijdragen stammen uit de school van wijlen Professor J. Houssiaux, wiens werk door A. P. Weber wordt voortgezet. Engelse auteurs zijn o.a. K. D. George - *Industrial Organization*, London 1971, en M. A. Utton - *Industrial Concentration*, Harmondsworth, Middlesex 1970.

Tenslotte moge op de lopende jaargangen van de *Journal of Industrial Economics* gewezen worden.

constateert dan al spoedig dat de slechte Nederlandse industriële statistiek het niet toelaat om modern wetenschappelijke methoden van onderzoek te volgen. Men moet veelal - bij gebreke aan officiële gegevens (en voorzover zij er zijn, zijn zij doorgaans verouderd) - de ondernemings- en bedrijfstakgegevens zelf opstellen, hetgeen een uitermate moeizame bezigheid is.

2 Men kan een overzicht publiceren van datgene wat er in buiten- en binnenland is gevonden; dit is zeer nuttig ter oriëntatie in het probleem en het verschaft een standaard waaraan het eigen werk gemeten kan worden. Iets dergelijks heb ik vorig jaar trachten te doen in een boek getiteld „Ondernemingsconcentratie: De ontwikkelingen in Europa, Amerika en Japan”²).

Maar het is ten slotte geen originele benadering van het probleem en zij resulteert dan ook veelal in het plaatsen van een aantal kanttekeningen in de marges: zijn de besproken auteurs consistent in hun gedachtengang, is het materiaal voldoende om de conclusie te rechtvaardigen, welke wensen blijven over?

3 Men kan het concentratieverschijnsel trachten te traceren in een bepaalde bedrijfstak. Ook dit is nuttig: het vergroot onze kennis van het industriële en commerciële bedrijfsleven, veelal zijn er interessante vondsten en een bepaalde methode van onderzoek is, mits men over adequate gegevens beschikt, dikwijls succesvol met fraai resultaat, uit te voeren.

Enkele recente onderzoeken, zowel in de U.S.A. als in Nederland, vallen in dit kader te plaatsen.³)

Algemeen toepasbaar inzicht dat tot een generale verklaring van het concentratiegebeuren kan leiden krijgt men op deze wijze evenwel niet. Wat voor de ene bedrijfstak gevonden is behoeft niet noodzakelijkerwijze ook opgeld te doen in andere sectoren, dit temeer wanneer men zich slechts baseert op recent materiaal.

4 Gezien deze bezwaren heb ik getracht een algemeen geldige verklaring te vinden voor de concentratie in de moderne economie. Dat behelst dan een poging het hoe en waarom van het ontstaan van de industriële groot-ondernemingen in een algemeen geldend patroon onder te brengen, alsmede om enkele generale effecten van de concentratie op te sporen. Sommige industriële economen zullen de poging bij voorbaat tot mislukking gedoemd achten. Hun scepticisme met betrekking tot het doen van algemeen geldige uitspraken op dit terrein is zo groot dat zij hiervan niets willen weten. Dit standpunt impliceert m.i. een abandonnering van de poging ooit tot een werkelijk omvattend inzicht in de structuur en ontwikkeling van het tegenwoordige bedrijfsleven te komen. D.w.z. men geeft het dan op om een essentieel vraagstuk van het ondernemingswezen in de huidige economie in zijn samenhang, groei en gevolgen te begrijpen.

Anderen baseren hun scepticisme met betrekking tot een algemene concentratietheorie op ontevredenheid en voorzichtigheid: Wij weten te veel van de gangbare theorie en nog niet genoeg van de empirie.

²) Uitgave Stenfert Kroese N.V., Leiden 1971.

³) Zie o.a. H. P. Walker - Market Power and Price Levels in the Ethical Drug Industry, Bloomington 1971.

P. M. van Nieuwenhuysen - De concentratie in de detailhandel in levensmiddelen, Delft 1970.

J. Blair b.v. zegt in de inleiding van zijn recent verschenen boek, dat de gangbare (micro-economische) theoretische modellen niet langer in staat zijn de veranderingen in de bedrijfstakstructuren te verklaren. Bij gevolg zou een empirische benadering de voorkeur verdienen. Waarom zou evenwel een andere dan de gangbare theorie geen goede diensten kunnen bewijzen? Wetenschappelijk gezien is niet van belang of een theorie gangbaar is, maar of zij de werkelijkheid kan verklaren. Bij gebreke van dit laatste moet men de theorie vervangen, niet overboord werpen.

Een voornaam obstakel op de weg die tot meer algemeen inzicht leidt, is de tegenwoordige methode van empirisch onderzoek in de industriële economie: de zgn. cross-sectional studies, waarbij alle of een groot aantal bedrijfstakken statistisch in dwarsdoorsneden worden doorgelicht. Het is dan m.i. onvermijdelijk dat men tot negatieve bevindingen komt, want de dwarsdoorsneden werpen zoveel uiteenlopende facetten op één hoop, dat het significante in de massa verdwijnt. Wanneer men van twintig bedrijfstakken de relatie tussen concentratiegraad en rentabiliteit nagaat is het a priori aanneemelijk dat men geen duidelijke uitkomsten zal vinden. De rentabiliteit van ondernemingen is ook van meer factoren dan alleen van de concentratiegraad afhankelijk.

Deze methodiek van onderzoek is evenwel een uitvloeisel van een bepaalde theoretische conceptie, n.l. die waarbij men meent dat een verschil in gegeven bedrijfstakstructuren ook tot verschillen in de resultaten of prestatie van bedrijfstakken zullen leiden. Dit is niet onaannemelijk, maar geldt - indien al - onder het zeer belangrijke proviso dat men de dynamische bedrijfstakontwikkeling verwaarloost. M.a.w. de statische (op een tijdstip of korte tijdsperiode betrokken) beschouwing dient aangevuld te worden met overwegingen die voortvloeien uit de werkelijkheid van het tijdsverloop.

Verskillende bedrijfstakken kunnen gelijke structuurkenmerken, in de zin van aantal en relatieve grootte der aanbieders (d.w.z. absolute en relatieve concentratie), homogeniteit van de goederen, hoogte der toegangsbarrrières, e.d. te zien geven, terwijl toch de resultaten (productie, winsten, innovaties enz.) uiteenlopen.

In essentie komt dit omdat de dynamiek verschilt. Wanneer men dit vraagstuk doordenkt en toetst aan de realiteit van het gebeuren in uiteenlopende bedrijfstakken blijkt al spoedig dat de dynamische ontwikkeling het meer fundamentele gegeven moet zijn. Structuur is tenslotte een resultante van het voorafgaande spel der bepalende krachten: men kan vaststellen dat eenmaal gevestigde structuren onder invloed van techniek, consumptiegewoonten, ondernemersgedragingen en andere krachten (zoals exogeen-institutioneel bepaalde factoren als overheidsbeleid en economisch-politieke samenwerking tussen landen en endogene factoren als conjunctuurbewegingen) voor wijziging vatbaar zijn.

Daarmede komt de weg open te liggen voor een dynamische beschouwing van het concentratie-verschijnsel. De vraag is maar of er een ontwikkelingspatroon van voldoende algemene geldigheid bestaat; d.w.z. een patroon dat representatief geacht kan worden voor de ontwikkeling in de tijd van uiteenlopende soorten bedrijfstakken. Een dergelijk patroon wordt naar het oor-

deel van vele economen die de industriële groei in het verleden bestudeerden (Kuznets, Hoffmann, Heuss e.a.) geleverd door de productcyclus. Bijkans alle producten van technische origine doorlopen de groeifasen: innovatie en introductie op de markt; de expansie van omzetten gepaard gaande met imitatieconcurrentie, uitlopend op overproductie; daarna het rijpheidsstadium in de marktontwikkeling, waarbij de groei afneemt, het aantal concurrenten absoluut en/of relatief daalt; tenslotte de stagnatie, veelal vergezeld van een terugval tot een lager niveau, c.q. een complete verdwijning van de bedrijfstak. Deze productcyclusgedachte schept een kader waarbinnen de ontwikkelingen in uiteenlopende bedrijfstakken geplaatst kunnen worden. Want niet alle productiecycli zijn gelijk van vorm, duur, omvang, voorkomen. De schematiek opent echter wel de mogelijkheid concentratie- en deconcentratiebewegingen per bedrijfstak te traceren, te analyseren en te verklaren.

Vooraf moest evenwel het concentratiebegrip worden nagegaan. Dit is in hoofdstuk 2 gebeurd.

Verschillende begrippen zoals fusie, absolute en relatieve concentratie, horizontale-, verticale- en conglomerate concentratie komen daarbij ter sprake, evenals de methoden, die ontwikkeld zijn om het concentratiegebeuren te meten. Tevens wordt de aandacht gevestigd op de beperkingen, welke de concentratiemaatstaven aankleven.

In de hoofdstukken 3 en 4 wordt dan de centrale idee nader uitgewerkt en vooral toegespitst op de horizontale concentraties. Bij de ontplooiing van de productcyclus treden - schematisch gezien - twee essentiële momenten naar voren, waarbij bewegingen in tegengestelde richtingen worden geïnduceerd:

(1) de overgang van de introductie- in de expansiefase, waarbij een tendens tot deconcentratie in absolute en relatieve zin ontstaat

(2) de overgang van de expansiefase in de rijpheidsfase, waarbij zich concentratieverschijnselen gaan voordoen. Een centraal begrip is hierbij de structurele concentratie, dat de centralisatie van beslissingsmacht over het voortbrengingsproces met het verloop van de marktontwikkeling aangeeft. Deze structurele concentratie wordt bepaald door enige basisfactoren, t.w. de optimaliteitscoëfficiënt, de absolute marktomvang en de ondernemingsgedragingen. T.a.v. de eerste: de optimaliteitscoëfficiënt, welke de verhouding van constant en variabel kapitaal aangeeft, en die de optimale ondernemingsomvang beheerst, is de vraag gesteld of deze inderdaad de neiging heeft op te lopen met de ontwikkeling van de productcyclus.

M.a.w. zijn de zgn. „economics of scale” inderdaad van invloed op de concentratie? Misschien had ik hier iets uitvoeriger moeten zijn. In het boek Ondernemingsconcentratie heb ik evenwel betoogd dat de schaalvoordelen berusten op de voordelen verbonden aan een grote cumulatieve en een grote lopende productie (p. 44/45). Het verband tussen productiekosten en omvang van de productie wordt aangegeven door de formule $C = a X^b$, waarbij a en b constanten zijn. Bij $b = 1$ is sprake van constante kosten per eenheid, bij $b > 1$ en $b < 1$ resp. van toenemende en afnemende kosten per eenheid bij expansie van de productie. Op grond van praktische ervaringen hebben technici de zgn. 0,67 factorregel als vuistregel voor het gedrag der kapitaalkosten bij variërende productiecapaciteiten aanvaard. De rechtvaardiging van

deze vuistregel vindt men in het geometrisch principe dat de kosten afhangen van de oppervlakte, de productieopbrengst daarentegen van de capaciteit der installaties.

Bevestigen wetenschappelijke onderzoeken deze regel, waarbij dus bij expansie de totale kosten minder sterk stijgen dan het volume van de productie? Er zijn mij twee onderzoeken bekend hierover: die van Haldi en Whitcomb en van A. P. Weber.

De beide eerste auteurs onderzochten 32 Amerikaanse bedrijfstakken, de laatste auteur 17 Franse bedrijfstakken. In het eerste geval was in 22 bedrijfstakken (68,8%) de waarde van b gelegen tussen 0,60 en 0,89, met een (hoogste) frequentie van 31,3% voor de waarden tussen 0,70 en 0,79. In het tweede geval waren de uitkomsten meer gespreid, hoewel de beide frequentieverdelingen vrij conform waren voor waarden beneden 0,69. Weber vermeldt zelf dat zijn steekproef waarschijnlijk beïnvloed werd door het grote aantal chemische producten daarin vertegenwoordigd en waar de coëfficiënt b als regel in de buurt van 1 lag. Hoe dit zij, de schaalvoordelen zijn belangrijk, maar niet uitsluitend verantwoordelijk voor de concentratie. De meeste concerns zijn groot door de vele, niet door de grote fabrieken waarover zij beschikken. In de dynamische concentratietheorie speelt de tweede basisfactor, t.w. de marktverzadigingsgraad een zo mogelijk nog belangrijker rol bij het ontstaan van deconcentratie- en concentratiebewegingen. Deze verzadigingsgraad stelt de verhouding tussen actuele en potentiële marktomvang voor. In de expansiefase overheerst het ontstaan van potentiële markten, welke gedurende de rijpheidsfase verzadigd raken. In de laatste fase is de afzetelasticiteit gedaald, prijsconcurrentie is weinig lonend meer, en de ondernemers gebruiken toenemend andere concurrentieparameters. Dit werkt kostenverhogend, de winstmarges komen onder druk te staan, waardoor kartelvorming en fusies worden gestimuleerd. Naast natuurlijke concentratie doen zich derhalve ook kunstmatige concentratietendenzen gevoelen,

De dynamische concentratietheorie levert eveneens een hierbij aansluitende verklaring van de verticale integraties en de diversificatiebewegingen. De laatste vinden plaats wanneer grote ondernemingen zich in de rijpheidsfase, met verminderd winst- en marktpotentieel bevinden.

Deze ondernemingen zoeken penetratie via zijwaartse groei in de jonge expanderende bedrijfstakken. Onderzoek bevestigt de geldigheid van deze hypothesen. Fusies tussen grote, stagnerende ondernemingen en (relatief) kleine expanderende ondernemingen blijken in de Verenigde Staten inderdaad het patroon van de diversificerende expansie te vormen. Ook Franse gegevens wijzen in deze richting. Voorts blijkt de synergie van diversificatiefusies vooral gebaseerd te zijn op de transfer van financiële middelen en ook leidinggevende capaciteiten, een bevinding welke de theorie staft.

In het boek is eveneens aandacht besteed aan de marktstrategische betekenis van de concentratiebeweging. Bovendien wordt ingegaan op de betekenis van de factor marktomvang: deze beïnvloedt de structurele concentratie via de verschuiving van de verhouding tussen de interne en externe kosten, optredend als gevolg van de daling der transport-, douane- en afzetkosten bij integratie van marktgebieden en liberalisatie der handelsstromen.

In het laatste hoofdstuk wordt stilgestaan bij het verband tussen conjunctuur en concentratie.

Empirisch is vastgesteld dat er een nauwe en positieve correlatie tussen beide grootheden bestaat. De theoretische verklaring koerst aan op het concentratiebevorderend effect van de basisfactoren: optimaliteitscoëfficiënt, verzadigingsgraad en marktvergroting, gedurende het tweede gedeelte van de conjunctuur-opgang: de hausse, nadat de full-employmentdrempel is gepasseerd. Voorts zijn er cumulatieve gevolgen berustend op stijgende beurskoersen en defensieve fusiemanoeuvres van zich bedreigd voelende ondernemingen.

Het boek heeft getracht een algemeen theoretische verklaring van het concentratieproces in de vrije markteconomieën te geven. Dit betekent dat niet iedere fusie in dit kader kan worden geplaatst (geabstraheerd werd b.v. van economisch-politieke invloeden). Bedoeld werd voorts de nadruk te leggen op de marktstrategische betekenis van de concentraties, terwijl de gevolgen voor werkgelegenheid, inkomensverdeling en technologische ontwikkeling buiten beschouwing zijn gebleven. De rechtvaardiging voor dit laatste is slechts dat een boek van ca. 300 pagina's reeds omvangrijk genoeg is.

Of een auteur in zijn opzet geslaagd is staat niet aan hem ter beoordeling; a fortiori geldt dit wanneer hij de euvele moed had te pretenderen een theoretische verklaring voor een zo omvattend en ingewikkeld verschijnsel als de concentratie te geven. Soms moet men evenwel, na een onderwerp intensief bestudeerd te hebben, een centrale gedachte kwijt. Welnu, hier is zij. Aan de Nederlandse economen thans de gelegenheid de wiggan van hun kritiek in de constructie te drijven.